

הרב ישראל סמט

נר מאיר ונר שורף בסוגיית 'נר איש וביתו'

עיון בסוגיית נר החנוכה כדגם למשפחה ולאומה

א. מבוא

הדלקת הנרות בחנוכה התחבבה על עם ישראל, וייתכן שזו הסיבה לכך שאף לאחר שבטלה מגילת תענית, על כל המועדים הכלולים בה, מצוות נר חנוכה לא בטלה.¹ הבחירה בהדלקת נרות כמצוות החג מתפרשת בתלמוד לאור הנס שהתרחש בהדלקת המנורה במקדש בימי החשמונאים.² נמצא שבכל בית שמדליקים בו נרות חנוכה זוכרים את מנורת המקדש ואת הנס שאירע בה. ההבלטה של הנרות מזמינה אותנו לעמוד על משמעותם. בחלקו הראשון של המאמר אבחן מושגים המופיעים בסוגיה שיוליכו אותנו להבנה מדויקת יותר של משמעות הנרות.

כבר בבריאת העולם, כשראה הקב"ה את האור כי טוב, הוא הבדיל בין האור ובין החושך.³ באופן פשוט, כוונת הדברים היא שהאור הוא טוב, והחושך פחות טוב – ועל כן הקב"ה הפרידם.⁴ במקרא וגם בשפה האנושית היומיומית אור (וגם נר) מסמל טוב.⁵ ממילא מובן שהתחושה שמעוררת הדלקת נרות החנוכה היא תחושה טובה. אומנם, כפי שניווכח, משמעות נרות החנוכה בסוגיה מורכבת יותר. חלקו השני של המאמר ירחיב את הדיון במורכבות זו תוך בחינת הזיקה בין סוגיית החנוכה לבין מעשה יוסף ואחיו שבספר בראשית שחלק ממנו נדרש במהלך הסוגיה.⁶

¹ כעמדתו הראשונה של רב יוסף (בבלי ראש השנה, יח ע"ב): "דאיכא מצוה". אומנם אביי הקשה עליו: "ותיבטיל איהי, ותיבטל מצותה!" אך התירוץ שתירץ רב יוסף, "שאני חנוכה דמיפרסם ניסא", חוזר לכאורה לפרסום הנס הנעשה על ידי המצוה, כלשון רש"י, שם, ד"ה דמפרסם ניסא: "כבר הוא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות, והחזיקו בו כשל תורה - ולא נכון לבטלו".

² בבלי שבת, כא ע"ב. ראו ו' נעם, "נס פך השמן: האומנם מקור לבירור יחסם של חז"ל לחשמונאים?", ציון, סז, ד (תשס"ב), עמ' 381-400.

³ בראשית א, ד.

⁴ ראו פירוש רד"ק, בראשית א, ד: "החשך אינו דבר שיאמר עליו טוב כי הסרת האור הוא החשך, והחשך כבר היה והאור התחדש עליו, וראוי לומר עליו טוב גם טובתו גלויה ולא כן החשך, כי גלויה ממנו רע, ואמר על האור: 'זמתוק האור וטוב לעינים' (קהלת יא, ז), ואמר בהפכו על החשך בכמה מקומות, כמו שאמר: 'זנבט לארץ והנה חשך' (ישעיה ה, ל), ואמר: 'כי בהבל בא ובחשך ילך' (קהלת ו, ד), וכל מקום זוכר החשך לרע כי רעתו גלויה וטובתו נסתרת".

⁵ ראו למשל לגבי האור: ישעיהו ב, ה; שם ה, כ; שם ט, א. ולגבי הנר: תהילים יח, כט; שם קיט, קה; שם קלב, יז.

⁶ במהלך הדברים נידרש גם לשאלה ידועה שהעסיקה רבים. באופן מפתיע אין במשנה מסכת שמוקדשת לחנוכה, והחג נזכר בה פעמים בודדות בלבד וכבדרך אגב. המורכבויות המתגלות בסוגיה עשויות לתת כיוון של התייחסות לשאלה זו.

ב. חנוכה ושבת

סמוך לסופה של הסוגיה שעוסקת בענייני חנוכה במסכת שבת, מופיעה סוגיה קטנה שבה דן רבא בסדר העדיפויות בין נר שבת, נר חנוכה וקידוש היום. זו לשון הסוגיה:

אמר רבא, פשיטא לי: נר ביתו ונר חנוכה – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו.

נר ביתו וקידוש היום – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו.
בעי [שאל] רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו? קידוש היום עדיף – דתדיר,

או דילמא: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא?
בתר דאבעיא הדר פשטה [לאחר ששאל, חזר וענה עליה]: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא.

[בבלי שבת, כג ע"ב]

רבא מתאר סיטואציה שבה אדם נדרש לבחור בין מצוות שונות ובוחר דרכה את עדיפות המצוות זו על זו. דרך יצירת מדרג העדיפות של המצוות רבא למעשה יוצר מדרג של הערכים המתבטאים בקיומן של אותן מצוות. לדבריו, 'נר חנוכה' עדיף על קידוש היום מפני פרסום הנס שבו. 'נר ביתו' – נר שבת – עדיף על פני קידוש היום וגם על פני נר חנוכה, משום 'שלום ביתו'. הסוגיה לא ביארה מניין ידע רבא ששלום ביתו עדיף על פרסום הנס.⁷ ייתכן שקביעתו של רבא נובעת מהעדפת ערך השלום על פני פרסום הנס. אפשר שזו הייתה אף כוונת הרמב"ם, שבחר לסיים את ספר זמנים בהלכה זו ולהוסיף עליה דברים על חשיבות השלום:⁸

היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקדוש היום,

נר ביתו קודם משום שלום ביתו

שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו.

גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם

שנאמר: "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז).

[משנה תורה, הלכות מגילה וחנוכה, ד, יד]

⁷ כמה סוגיות בתלמוד דומות לסוגייתנו במבנה הכולל. הן פותחות ב'פשיטא לי' של רבא, אחריו מובא 'בעי רבא', ואחר כך פשיטה (פתרון) של הבעיה בנוסח 'בתר דבעיא הדר פשטה'. (בבלי מגילה, ג ע"ב; בבלי כתובות, נג ע"א; בבלי זבחים, צח ע"א; בבלי מנחות, ז ע"ב; וסוגיות דומות במקומות נוספים בבבלי). הריטב"א בחידושי, כתובות נג ע"א, ד"ה בתר דבעיא, קובע שלפשיטת הספקות של רבא לא תמיד מובא מקור.

⁸ יש לציין את בחירתו של הרמב"ם להזכיר את ההלכה בסוגייתנו בסוף הלכות חנוכה ולא בהלכות שבת. האם לא היה ראוי להזכיר הלכה המעדיפה את נר שבת בהלכות נר שבת ולא בהלכות נר חנוכה? כמוכן אפשר גם לפרש זאת בגלל רצון הרמב"ם לחתום את ספר זמנים בשלום. להלן יוסבר מה חשיבות הלכה זו להבנת משמעות נר החנוכה.

שתי תוספות הוסיף הרמב"ם על מה שמופיע בסוגיה: האחת – מחיקת שם השם כדי לעשות שלום בין איש לאשתו בדין סוטה; התוספת השנייה עוסקת בערך השלום וקובעת שהוא מטרתה של התורה. ייתכן אפוא שהרמב"ם סבר שרבא הכריע הכרעה ערכית שעל פיה ערך השלום עדיף על ערכים אחרים.¹⁰

ג. שלום ביתו

כאמור, רבא קבע שכאשר אדם יכול להדליק רק נר אחד, נר שבת עדיף על פני נר חנוכה משום שלום ביתו. נצא למסע קצר כדי לגלות את הקשר שבין נר שבת לבין שלום בית.

רש"י כאן¹¹ מביא מסוגיית הגמרא בהמשך (כה ע"ב): "ותונח משלום נפשי" (איכה ג, יז) – זו הדלקת נר בשבת, והוא מוסיף ומבאר: "שכני ביתו מצטערין לישב בחשך".¹² הגדרת השלום לפי פירוש זה קרובה למושג ה'עונג' שנצטוונו עליו בשבת,¹³ והוא משמש מקור למצוות הדלקת נרות שבת;¹⁴ השלום הוא הרגשת הנעימות הנובעת מכך שלא 'מצטערים לישב בחושך', או 'שלא נכשלים בעץ ובאבן'.¹⁵

נר שבת נקשר לשלום במקום נוסף בפרק שבו אנו עוסקים. על דברי המשנה:¹⁶ "שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם, ערבבתם? הדליקו את הנר" – אומרת הגמרא: "מנא הני מילי [מניין [גלמדים] אלו הדברים]? – אמר רבי יהושע בן לוי: אמר קרא [אומר הפסוק]: 'וַיִּדְעַתָּה

⁹ בהלכה הקודמת (יג) הרמב"ם תלה את העדפת נר חנוכה על פני קידוש היום בכך ששניהם מדברי סופרים, ועל כן יש להעדיף (או שהדבר מאפשר להעדיף) את זיכרון הנס. בהלכה שלנו הרמב"ם מוכיח מן התורה שגדול השלום ואינו מזכיר את העובדה שנר חנוכה ונר שבת הם מדברי סופרים. ייתכן שסבר שגם אילו היה מדובר בדיני תורה, היינו מעדיפים את ההלכה הכרוכה בשלום, שהרי התורה התירה למחוק אפילו שם שמייים כדי להשכין שלום בין איש לאשתו, וקל וחומר לבטל מצווה.

¹⁰ להלן אציע פרשנות נוספת להכרעת רבא ולדברי הרמב"ם. על השלום כעיקרון הלכתי גם על פי דברי הרמב"ם שהובאו כאן ראו למשל, מ' אלון, "הדין, האמת, השלום והפשרה: על שלושה וארבעה עמודי המשפט והחברה", מחקרי משפט, יד (2) (תשנ"ח), עמ' 300-304.

¹¹ ד"ה שלום ביתו.

¹² מעין זה פסקי ר' מנדל קלויזנר (בשיטת הקדמונים) [שבת, לד ע"א], "אומר ר"מ דבחורים ההולכים ללמוד צריכים להדליק נר של שבת בחדרם ולברך עליו, דחובה היא משום שלום בית שלא יכשלו בעץ או באבן".

¹³ "וְיִקְרָאתָ לְשֵׁבֶת עֹנֵג" (ישעיהו נח, יג). העונג התפרש בחז"ל כעונג פיזי, ראו בבלי שבת, קיח ע"ב: "במה מענגו? – רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב אמר: בתבשיל של תרדין, ודגים גדולים, וראשי שומין. רב חייה בר אשי אמר רב: אפילו דבר מועט, ולכבוד שבת עשאו – הרי זה עונג. מאי היא? – אמר רב פפא: כסא דהרסנא". וכן בתנחומא (בובר), פרשת תולדות, יב: "...צריך אדם להיות מכבד את השבת בכסותו, שנאמר 'וְיִקְרָאתָ לְשֵׁבֶת עֹנֵג'".

¹⁴ תנחומא (בובר), פרשת נח, א: "...מצות הללו מן התורה הן [...] נר השבת מנין, שנאמר 'וְיִקְרָאתָ לְשֵׁבֶת עֹנֵג' (ישעיהו נח, יג)".

¹⁵ ראו לעיל הערה 12.

¹⁶ פרק ב משנה ו; לד ע"א.

כִּי שְׁלוֹם אֶהְלֶךְ וּפְקַדְתָּ נֶנְךָ וְלֹא תַחֲטָא' (איוב ה, כד).¹⁷ מה פשר הלימוד מפסוק זה לגבי הנאמר במשנה? עיון נוסף במשמעות הביטוי 'נר ביתו' יכול להאיר את השימוש בפסוק זה. הצירוף 'נר ביתו' ככינוי לנר שבת מופיע רק בסוגייתנו. ברור שהוא מכונן לנר שבת משום שבפשיטות השנייה של רבא הוא עדיף על פני קידוש היום: באופן פשוט משמע שמדובר באדם שעומד בערב שבת, ויש לו אפשרות לקנות שמן לנר או יין לקידוש. בדברי חז"ל נר שבת קרוי 'נר הדולק בשבת',¹⁸ 'נר השבת'¹⁹ או 'נר שבת'.²⁰ מדוע אם כן בחרה הסוגיה בשם לא שגרתו לנר שבת? תשובה אפשרית עולה מתוך דברי ר' יוסי: "מימי לא קריתי לאשתי אשתי ולשורי שורי, אלא לאשתי ביתי ולשורי שדי".²¹ אם כן, אשתו של אדם מכונה 'ביתו'.²² הביטוי 'נר ביתו' יכול להתפרש אפוא כ'נר שאשתו מדליקה', שהרי הדלקת נר שבת מוטלת בעיקר על הנשים.²³ קרובים לכך דברי הרש"ש (כג ע"ב). לאחר הצעת הפירוש שבמילה ביתו הכוונה לאשתו, הוא מבאר ש'שלום ביתו' אינו הרגשת העונג והרווחה של בני הבית אלא השלום שבין האישה לבין אשתו. כהסבר לכך הוא מצטט את דברי המשנה המופיעה בסיום פרקנו (ב, ו): "על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר". מכאן מסיק הרש"ש שאם לא יתאפשר לאישה להדליק נרות שבת, היא עלולה לחשוש שהדבר יגרום למיתתה ותבוא לריב עם בעלה. לפי הפירוש שראינו לעיל, הביטוי 'שלום ביתו' משמעו נעימות כללית בבית; השלום בא על ידי שבני הבית רואים את החפצים שסביבם. לפי הפירוש ש'שלום ביתו' הוא השלום שבין איש לאשתו, על האיש להעדיף את צרכיה של אשתו, כביכול 'לראות' אותה. השלום אינו מתייחס לסביבה החומרית, אלא ליחס שבין בני האדם. על פי הפירוש האחרון מאירים דברי הפסוק באיוב שציטטנו לעיל, המובא בסוגיה ביחס להדלקת הנר בשבת:

וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְלֶךְ וּפְקַדְתָּ נֶנְךָ וְלֹא תַחֲטָא. וַיִּדְעַתְּ כִּי רַב זְרָעֶךָ
וּצְאָצְאֶיךָ כְּעֶשֶׂב הָאָרֶץ.

[איוב ה, כד-כה]

¹⁷ ראו חידושי הריטב"א, שבת לד ע"א: "אמר קרא: 'וידעת כי שלום אהלך ופקדת נך ולא תחטא'. פירוש כי שלום היינו נר שבת שהוא שלום ביתו כדאיתא לעיל בפרקין (כג ע"ב)". פסוק זה מופיע ברבינו חננאל (ובכת"י אוקספורד) בסוגייתנו במהלך דברי רבא. כך לשונו: "אמר רבה (!): נר ביתו עדיף מנר חנוכה ומקדוש היום משום שלום ביתו, שנאמר: 'וידעת כי שלום אהלך'".

¹⁸ משנה שבת, ג, ו.

¹⁹ תנחומא (בובר), נח, א.

²⁰ בראשית רבה, יז, ח.

²¹ בבלי שבת, קיח ע"ב.

²² השוו למשנה יומא, א, א: "וכפר בעדו ובעד ביתו – ביתו זו אשתו."

²³ רש"י, שבת לב, א, ד"ה הריני נוטל; משנה תורה, הלכות שבת, ה, ג; וכך פירש המאירי בסוגייתנו: "מ מצד אשתו שהמצוה מסורה לה".

האהל והנווה אינם מתייחסים רק לבית באופן כללי אלא נדרשים אף הם – בדומה לבית – על האשה.²⁴ מכאן, "שְׁלוֹם אֶהְלֶךְ וּפְקֻדַת נְוֶה", פירושו שהבעל פוקד את אשתו²⁵ בשלום – ובשבת.²⁶ ואם כך יעשה, מבשרו הכתוב שירבה זרעו – ראייה נוספת לכך שמדובר ביחסי איש ואשתו. נמצא שהשלום כאן אינו רק מניעת ריב. בשלום יש רוב שפע וטוב, כדברי תיקוני הזוהר על הדלקת נר שבת שהאשה "צריכה להדליק אותו בליל שבת בהתעוררות שלהבות של אש של אהבה לבעלה".²⁷ הדלקת הנר בשבת מרבה שלום במובנו החיובי; בהקשר הזוגי-משפחתי – מרבה אהבה.

ד. שבת, מקדש ושכינה

הזכרנו לעיל את דברי רש"י, שמשתמש בקטע מהמשך הסוגיה כדי לבאר את מושג השלום בבית. הנר מוזכר שם בין תענוגות הבית שחסרו מאז חורבן בית המקדש. על הפסוק "וַתִּזְנַח מְשָׁלוֹם נְפִשֵׁי נְשִׂיתֵי טוֹבָה",²⁸ הגמרא דורשת:

מאי "ותזנח משלום נפשי"? – אמר רבי אבהו: זו הדלקת נר בשבת.
 'נשיתי טובה' – אמר רבי ירמיה: זו בית המרחץ.
 [רבי יוחנן אמר] זו רחיצת ידים ורגלים בחמין.
 רבי יצחק נפחא אמר: זו מטה נאה וכלים נאים שעליה.
 רבי אבא אמר: זו מטה מוצעת ואשה מקושטת לתלמידי חכמים.
 [בבלי שבת, כה ע"ב]

רש"י מבאר על פי פשוטו: "שלא היה לו ממה להדליק, ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה".²⁹ לאור מיקומה של סוגיית חנוכה בתוך סוגיית נרות שבת, מתבקש להוסיף שכמו בנר חנוכה, גם הדלקת נר שבת מרמזת להדלקת הנרות במקדש. היעדרו של נר שבת בגלל העוני לאחר

²⁴ ראו מלבי"ם, ביאור המילות, איוב ה, כד: "במליצי האהל מציינ ביתו עם אשתו ובניו". השו"ר רש"י, יבמות סב ע"ב, ד"ה וידעת כי שלום אהלך: "...ואין אהלו אלא אשתו, שנאמר: 'שוכו לכם לאהליכם' (דברים ה, כו)".

²⁵ בבבלי יבמות, שם: "אמר ריב"ל: כל היודע באשתו שהיא יראת שמים ואינו פוקדה – נקרא חוטא, שנאמר: 'ידעת כי שלום אהלך וגו'". ואמר ריב"ל: חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יוצא לדרך, שנאמר 'ידעת כי שלום אהלך וגו'". ורש"י שם, ד"ה ואין פוקדה – "בתשמיש בעת עונתה".

²⁶ ראו בבלי כתובות, סב ע"ב: "עונה של תלמידי חכמים אימת? אמר רב יהודה אמר שמואל: מערב שבת לערב שבת. אשר פריו יתן בעתו – אמר רב יהודה, ואיתימא רב הונא, ואיתימא רב נחמן: זה המשמש מטתו מע"ש לע"ש". לפי פירושו, ייתכן כי לימוד זה של חז"ל נעשה מתוך הפסוק באיוב, ומתוך ההשוואה וההקבלה שבין ה'שלום' לבין השבת. והשוו לפסקי הרא"ש, בבא קמא, ז, יט, "בין התקנות שתיקן עזרא שיהו אוכלין שום בערב שבת דזמן עונה היא בשבת, שנאמר: 'זשמו בני ישראל את השבת' – ראשי תיבות ביאה והבנות בכלל והשום מרבה הזרע".

²⁷ בתרגום חופשי. במקור: "צריכה לאוקדא ליה בליל שבת באתערו דשלהובין דאשא דרחימו לגבי בעלה" (תיקון שישה עשר; לא ע"א).

²⁸ איכה ג, יז.

²⁹ רש"י, שבת כה ע"ב, ד"ה הדלקת.

החורבן, מסמל לא רק את הקושי בשלום הבית הפרטי, אלא גם את חורבן בית המקדש.³⁰ בסוגייתנו אף מפורש שהעלאת הנרות במקדש סימלה – ואף היוותה הוכחה – להשראת השכינה בישראל: "...עדות היא לבאי עולם שהשכינה שורה בישראל [...] אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חבורתיה, וממנה היה מדליק ובה היה מסיים".³¹ הדלקת הנרות, של חנוכה ושל שבת, מסמלת את המשך השראת השכינה לאחר החורבן, בכל משפחה יהודית.³²

ה. נר (איש ו)ביתו

נחזור לביטוי 'נר ביתו'. כפי הנראה עד כאן, הבחירה להשתמש בביטוי 'נר ביתו' נובעת מרצונו של רבא לקשור את נר השבת עם שלום ביתו. אלא שיש להתבונן בממד נוסף העולה מתוך הסוגיה והקשרה. השימוש בביטוי זה, הקשור לשלום בית, מופיע כחלק מההשוואה לנר חנוכה ודווקא בתוך הסוגיה שעוסקת בחנוכה.³³ מתבקש אפוא לומר שהשימוש במונח 'ביתו' כאן רומז לדרגה הבסיסית של מצות הדלקת הנר בחנוכה, כפי שמנוסחת קודם בגמרא: 'נר איש וביתו'. האם ישנו קשר בין 'נר ביתו' לבין 'נר איש וביתו'?

ראשית נפנה לבאר את משמעות 'איש וביתו' בנר חנוכה. המילה 'ביתו' מתייחסת בפשטות לכל בני הבית: "ואיש וכל בני ביתו סגי להו בנר אחד".³⁴ כידוע, הברייתא מציעה שתי דרגות נוספות של הדלקת הנר:

והמהדרין – נר לכל אחד ואחד.

והמהדרין מן המהדרין,

בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך;

ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

[שם, כא ע"ב]

נחלקו רבותינו הראשונים אם 'המהדרין מן המהדרין' מוסב על כל אחד מבני הבית, או שלדרגה זו לא מתחשבים במספר בני הבית. שיטת הרמב"ם היא שאם יש עשרה אנשים בבית, ידליק ביום הראשון עשרה וביום השני עשרים וכן הלאה. כלומר, ההידור מוסב על כל אחד מבני הבית. האשכנזים נהגו

³⁰ קשר בין נרות שבת לנרות המקדש עולה מתוך סוגיה נוספת בפרקנו: "תני רמי בר חמא: פתילות ושמונים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת – אין מדליקין בהן במקדש" (בבלי שבת, כא ע"א). על הקשר בין שאר תענוגות הבית לבין חורבן בית המקדש ראו הרב י"י וינברג, לפרקים, ירושלים תשס"ג, עמ' שעח-שעט.

³¹ בבלי שבת, כב ע"ב. רש"י (ד"ה ובה היה מסיים) מבאר שבנר המערבי התקיים בכל יום נס – מעין נס פך השמן בחנוכה: הנר המערבי המשיך לדלוק גם כששאר הנרות כבו, עד להדלקת הנרות בין הערביים. השוו לתנחומא (בובר), פרשת בהעלותך, ט: "... הקדוש ברוך הוא כולו אורה, שנאמר 'ונהורא עמיה (שרי) [שרא] (דניאל ב, כב), והוא אומר לישראל התקינו לי מגורה ונרות? – מה כתיב שם, 'ועשו לי מקדש' (שמות כה, ח), 'ועשית מגורה זהב טהור' (שמות כה, לא), כיון שעשו באת שכינה".

³² על האש כמבטאת השראת שכינה ראו להלן סעיף ח'.

³³ ראו הערות 8-9 לעיל על הרמב"ם.

³⁴ רש"י, שבת כא ע"ב, ד"ה נר; וראו משנה תורה, הלכות מגילה וחנוכה, ד, א.

בדומה לשיטה זו, אלא שלפי הרמב"ם בעל הבית מדליק עבור כולם, בעוד המנהג האשכנזי הוא שכל אחד מבני הבית מדליק.³⁵ הרמב"ם מעיד שלמרות שיטתו המנהג הפשוט בספרד הוא שביום הראשון מדליקים אחד ומכאן ואילך מוסיפים כל יום נר אחד ללא תלות במספר אנשי הבית – כשיטת בעלי התוספות.³⁶

האחרונים התלבטו בהבנת המנהג האשכנזי שנשים אינן מדליקות נר חנוכה, למרות שמנהגם הוא שכל אחד מבני הבית מדליק. המשנה ברורה³⁷ כתב שהטעם הוא שהיא כגופו, ולכן אינה מדליקה. אלא שקשה להבין טעם זה: אם לפי מנהג המהדרין מן המהדרין הדלקת נרות החנוכה היא 'חובת גברא' ובני הבית אינם מסתפקים בהדלקת האב, מדוע אין האישה מדליקה אף היא?

לאור ההשוואה בין 'נר ביתו' שמופיע בסוגיה ביחס לנר שבת לבין 'נר איש וביתו' בחנוכה, ניתן לפרש שהמילה 'ביתו' בחנוכה מכוונת אף היא לאשתו. לפי זה, ייתכן שזהו גם המקור למנהג האשכנזי; הביטוי 'איש וביתו' בנר חנוכה הובן גם במשמעות 'איש ואשתו'³⁸ – בדומה למנהג בנר שבת, שבו רק האישה מדליקה עבור כל בני הבית.³⁹ ואף שהמהדרין בנר חנוכה מדליקים נר לכל אחד ואחד (ולמנהג האשכנזים גם המהדרין מן המהדרין מדליקים לכל אחד), עדיין ההגדרה היסודית 'איש וביתו' לא זזה ממקומה, והאיש ואשתו מדליקים ביחד. בהדלקה על ידי כל אחד מבני הבית בפני עצמו ישנה מעלה בריבוי פרסום הנס, אך יש בה גם חיסרון. כשכל אחד מדליק בעצמו מתמעט הפן המשפחתי שבהדלקת נרות חנוכה. המנהג שעל פיו בני הזוג יוצאים בהדלקת האיש מדגיש את אחדות המשפחה בנר חנוכה.

1. אש אוכלת

עד כה עסקנו בצידו המאיר של הנר. כיוון אחר עולה מתוך המשך הסוגיה. בין השמנים שאין מדליקים בהם בשבת הגמרא דנה בצור:

תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין מדליקין בצרי.

³⁵ שולחן ערוך, אורח חיים, תרעא, ב, הגהת הרמ"א.

³⁶ שם, הלכות ב-ג. מעניין ש'המנהג הפשוט' בערי ספרד הוא כשיטת התוספות (שבת כא ע"ב, ד"ה והמהדרין), וכבר העיר על כך הט"ז, אורח חיים, תרעא, ס"ק א: "ובכאן יש חידוש במנהג שהספרדים נוהגין כתוספות כמ"ש [כמו שכתב הכ"י] והאשכנזים כרמב"ם וזה לא מצינו בשאר מקומות".

³⁷ תרעא, ס"ק ט. דבריו לקוחים מאליה רבה, שם, ס"ק ג.

³⁸ הביטוי 'איש וביתו' נדיר בספרות חז"ל. בתלמוד הביטוי מופיע במקום נוסף במסכת ראש השנה (ל ע"א). שם מדובר על תקיעת שופר של ראש השנה והיובל שדוחה את השבת 'איש וביתו'. הגמרא שואלת מהו איש וביתו? היא דוחה את האפשרות ש'איש וביתו' פירושו איש ואשתו, שהרי אשתו אינה חייבת בתקיעות משום שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. על כן הגמרא מפרשת שהכוונה ל'איש בביתו'.

מעניין שלפי כתב יד אוקספורד, גם בסוגייתנו מסקנה דומה, וכך היא גרסת הגמרא בסוגיית חנוכה (כא ע"ב) לפי כת"י זה: "ת"ר מצות חנוכה נר איש וביתו. איש וביתו ס"ד אלא אימ' נר איש בביתו". כמדומה שנוסחה זו מקבלת את ההוא אמינא של הסוגיה בראש השנה ש'איש וביתו' פירושו שגם האישה וגם האישה מחויבים במצוה. ואף שנשים חייבות בהדלקת נרות חנוכה, מכל מקום מעיקר הדין רק האישה מדליק בביתו, ועל כן יש לפרש 'איש בביתו'. כאמור, גם לפי הנוסח המקובל, איש וביתו, אפשר שכך משמעות הסוגיה.

³⁹ שולחן ערוך, אורח חיים, רסג, ב.

מאי טעמא? אמר רבה: מתוך שריחו נודף, גזרה שמא יסתפק ממנו.⁴⁰
 אמר ליה אביי: לימא מר: מפני שהוא עף!
 - חדא ועוד קאמר, חדא - מפני שהוא עף, ועוד: גזירה שמא יסתפק
 ממנו.
 ההיא חמתא דהות סניאה לה לכלתה,
 אמרה לה: זיל איקשיט במשחא דאפרסמא. אזלא איקשיט.
 כי אתת, אמרה לה: זיל איתלי שרגא! אזלא אתלא שרגא, אינפח בה
 נורא ואכלתה.

"ומדלת הארץ השאיר נבווראדן רב טבחים לכרמים וליגבים" (ירמיהו
 נב, טז), 'כורמים' - תני רב יוסף: אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד
 רמתא. 'יוגבים' - אלו צידי חלזון, מסולמות של צור ועד חיפה.
 [בבלי שבת, כה ע"ב - כו ע"א]

הצורי הוא שמן דליק שסכנה להדליק בו כי הוא עלול להתפוצץ או לבעור כולו - בלשונו של אביי,
 'עף'.⁴¹ הסוגיה מוסיפה ומספרת, אולי כדי להוכיח את דברי אביי שהצורי מסוכן, על חמות שנתנה
 לכלתה להתקשט בשמן אפרסמון - הוא שמן הצורי. הכלה סברה מן הסתם שחמותה נתנה לה מתנה
 טובה, ואכן הלכה והתקשטה בו. לאחר מכן ביקשה החמות מכלתה שתתלה את הנר, והשמן
 שהתקשטה ממנו ניצת והיא נשרפה. פתיחת המעשה בכך שהחמות שנאה את כלתה מלמדת שהחמות
 התכוונה מלכתחילה לשרוף את כלתה. מכל מקום, לענייננו מתברר שלהדלקת נר יכולה להיות גם
 משמעות רעה. נר שהודלק בחומר מסוכן או אפילו על יד חומר מסוכן, עלול להתפוצץ ולשרוף את
 סביבתו. במקום שיוסיף לשלום הבית, הוא עלול לגרום את חורבנו.

לאחר סיפור זה, שעוסק בחורבן בית פרטי, הסוגיה מפרשת פסוק שעוסק בחורבן בית המקדש
 הראשון. נבווראדן, השר הבבלי שהגלה את תושבי יהודה, השאיר מאנשי דלת הארץ להיות כורמים
 ויוגבים. הגמרא מפרשת שכורמים הם מלקטי אפרסמון ויוגבים הם צידי חלזון. החלזון הוא בעל
 החיים הימי שממנו הפיקו את צבע התכלת. לאורך ההיסטוריה הצורי זוהה עם האפרסמון, כפי שמוכח
 מכאן - צמח שממנו הפיקו בושם יקר ערך.⁴² הסוגיה מספרת שהכובש הבבלי לא רצה להפסיד את
 אוצרות הטבע הגדלים בארץ, והשאיר אנשים שיודעים לטפל בהם. הצמדת מעשה האפרסמון בזמן
 החורבן לסיפור על החמות וכלתה יוצרת השוואה בין החורבן המשפחתי הפרטי לבין החורבן הלאומי.

⁴⁰ רש"י: "ותניא בתוספתא, הנותן שמן לנר חייב משום מבעיר והמסתפק חייב משום מכבה...".

⁴¹ רש"י, ד"ה שהוא עף, מבאר שהסכנה היא שהוא ידבק לכותלי הבית וידליק את הבית. תוספות, ד"ה ולימא, מבארים
 שהבעיה היא בדיני שבת, שיבוא לכבות. והשאירו בתימה מדוע מותר בחול, הרי יש בכך סכנה. הרשב"א מפרש שבאמת
 הוא אסור גם בחול מפני הסכנה.

⁴² פליקס, עולם הצומח המקראי, רמת גן, 1968, עמ' 247-248.

ז. גמל שהדליק את הבירה בנר חנוכה

במהלך סוגיית חנוכה הגמרא דנה בגובה שבו צריך להניח את נרות החנוכה. הסוגיה מנסה להוכיח זאת מדברי המשנה במסכת בבא קמא. משנה זו היא היחידה בכל סדרי המשנה שמזכירה את נר חנוכה:⁴³

תנן התם:

גץ היוצא מתחת הפטיש ויצא והזיק - חייב.

גמל שטעון פשתן, והוא עובר ברשות הרבים, ונכנסה פשתנו לתוך

החנות ודלקה בנרו של חנוני, והדליק את הבירה - בעל הגמל חייב.

הניח חנוני את נרו מבחוץ - חנוני חייב.

רבי יהודה אומר: בנר חנוכה פטור.

[משנה בבא קמא, ו, ו]

לדעת רבי יהודה, מכיוון שמותר - ואף חובה - להדליק נרות חנוכה מחוץ לבית, מוטלת אחריות על בעל הגמל שלא להתקרב עם מטען דליק לנר. על כן, אם נוצרה דלקה כתוצאה מחוסר זהירות, האחריות מוטלת על בעל הגמל.

יש לשים לב לכך שהמקום היחיד שבו המשנה בחרה להזכיר את נר חנוכה הוא במקרה שבו הנר גרם נזק והבעיר בית גדול - "והדליק את הבירה". בחירה מסוג זה אינה מקרית. הלשון שבה המשנה בחרה להשתמש - 'בירה', משמעה באכדית עיר בצורה,⁴⁴ אך במקרא ובלשון חז"ל משמעה גם בית גדול, ובאופן ספציפי המילה מופיעה ביחס לבית המקדש או לחלק ממנו.⁴⁵ האם הסיבה למיעוט העיסוק בחנוכה במשנה נובעת מכך שבית המקדש חרב - נשרפה הבירה, ואולי דעת חכמים לא הייתה נוחה מבית חשמונאי והתנהלותו?⁴⁶ במסגרת זו לא ניכנס לדין הרחב בנושא זה ביחס לחג החנוכה, אלא נסתפק בניסיון לאפיין את הצד המאיר והמאיר פחות בחג החנוכה, כפי שהוא משתקף בסוגיה. בצד הפחות מאיר, הסוגיה מזכירה את האפשרות שני יגרום לדלקה, ובהקבלה לכך המשנה מביאה הלכה הקשורה לנר חנוכה שהבעיר את הבית.

⁴³ המילה חנוכה מופיעה שבע פעמים במשנה (ביכורים א, ו; ראש השנה א, ג; תענית ב, י; מגילה ג, ד; שם ג, ו; מועד קטן ג, ט; בבא קמא ו, ו); בחלקן כציון זמן, ובחלקן ביחס להלכות אחרות של חנוכה: קריאה בתורה, איסור הספד וכד'.

⁴⁴ מילון בן יהודה, ערך 'בירה'.

⁴⁵ נחמיה ב, ח; דברי הימים א' כט, יט. ראו בבלי זבחים, קד ע"ב: "מאי 'בירה'? אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מקום יש בהר הבית ובירה שמו; ור"ל [וריש לקיש] אמר: כל הבית כולו קרוי בירה, שנאמר (ואל) הבירה אשר הכינותי (דברי הימים א' כט, יט)".

⁴⁶ שאלה זו נידונה בהרחבה בספרות המחקר. סקירה של הדעות השונות והצעה מקורית נוספת אפשר למצוא במאמרה של ו' נעם, "ההשכיחו חכמינו את זכר החשמונאים? עיון מחודש בשאלה ישנה", ציון, פא, ג-ד (תשע"ו), עמ' 295-333.

ח. רִשְׁפִּיָּה רְשִׁי אֵשׁ שְׁלֵהֲבַתְיָה

כדי לנסות ולהבין מהו מקור ההבדל שבין האש המאירה לאש האוכלת נתבונן בדרשתו המפורסמת של ר' עקיבא: "איש ואשה, זכו – שכינה ביניהן, לא זכו – אש אוכלתן".⁴⁷ רש"י שם⁴⁸ פירש שאותיות שם י"ה – שהוא משמותיו של הקב"ה – מחולקות בין האיש לבין האשה. ה-י' נמצאת בשם האיש, וה-ה' בשם האשה. כשהקב"ה מסלק את שמו נותר פעמיים 'אש'. אך יש לשים לב כי גם כששם ה' מצוי בשמות האיש והאשה עדיין האש נוכחת – אלא שמשמעותה היא אחרת. מהרש"א מבאר עניין זה כך:

והדמיון בזה, אש המקום עמנו שמתחבר אם זכינו בשם י"ה כמ"ש [כמו שכתוב]: "רשפיה רשפי אש שלהבתיה" (שיר השירים ח, ו) והוא ענין האש מן השמים שהיתה רבוצה במקדש ראשון על המזבח שהיה אז חיבתן שלמה לפני המקום כחיבור איש ואשה בסוד י"ה.
[מהרש"א – חידושי אגדות, גיטין צ ע"ב]

המהרש"א חש בקשר שבין דרשת ר' עקיבא לבין הפסוקים בשיר השירים הקושרים בין אש לאהבה: כִּי עֵזָה כְּמוֹת אֶהְבֶּה קִשְׁוֹה כְּשֹׂאוֹל קִנְיָהּ רִשְׁפִּיָּה רְשִׁי אֵשׁ שְׁלֵהֲבַתְיָהּ. מִים רַבִּים לֹא יוֹכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאֶהְבֶּה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ.
[שיר השירים ח, ו-ז]

דרשת ר' עקיבא מחדדת את עולם הדימויים שבסוגיינו. האש מסמלת לא רק אור ושלוש אלא גם עוצמה של יחס משפחתי. כשהשכינה שרויה שם, האהבה לא רק מאירה אלא בוערת ממש באש אשר מים רבים לא יוכלו לכבותה; ואילו כשהשכינה אינה שרויה שם, האש הופכת להיות אש אוכלת והיא עזה כמות ועלולה גם לגרום לו. בדומה למה שראינו בסוגיינו, ישנה הקבלה בין המובנים המנוגדים של האש במישור הפרטי לבין מובנים אלה במישור הלאומי. כך הוא ביחס בין הקב"ה לישראל המדומה לאש (והבא לידי ביטוי בבית ה'),⁴⁹ וכפי שניווכח בהמשך גם בין חלקים שונים של העם.

ט. נר ביתו עדיף

כאמור, ממבט ראשון נראה שהעדפת רבא את נר ביתו על פני נר חנוכה נובעת מהעדפת ערך השלום על ערך פרסום הנס. ברם, לאור מה שראינו כעת על הקשרים בין סוגיית 'נר ביתו' לבין סוגיות סמוכות לה, ניתן להבין שהעדפת השלום נובעת מכך שהוא נתפס כעומד גם בבסיסו של נר חנוכה! ללא השלום הנר עלול גם לשרוף ולא רק להאיר. בלא השלום קיומו של ה'בית' – בית ישראל ובית המקדש – עומדים בסכנה. בהקשר ההיסטורי של החג השלום היה נחוץ לשם קיום והתמדת תוצאות הנס. נס

⁴⁷ בבלי סוטה, יז ע"א.

⁴⁸ בדיבורים המתחילים 'שכינה' ולא זכו'.

⁴⁹ גם בבית המקדש, כידוע, היו שני סוגים של אש: האש שאוכלת את הקורבנות ומעידה על השראת השכינה, ומאידך אש שורפת המכלה את החוטאים. סיפורם של נדב ואביהוא בחנוכה המשכן מתמצת שני סוגים אלו. ראו ויקרא ט, כד – י, ג.

החנוכה התאפשר בזכות איחוד יחסי של העם סביבו, אך בהמשך התהליך בית המקדש השני חרב בגלל המחלוקת.⁵⁰ אף הרמב"ם, שכפי שהתבאר הדגיש את ערך השלום בהבאת דברי רבא, צירף לדבריו את מחיקת השם למען השלום בבית. אפשר שגם הרמב"ם התכוון לרמוז לחשיבות השלום בתוך הבית – בית ישראל – בויכרון חג החנוכה גופו. להלן ניוכח ברמזים נוספים בסוגיה לנושא אחדות ישראל.

י. יוסף ואחיו בסוגיית חנוכה – "הבור ריק אין בו מים"

המשנה שעוסקת בנר חנוכה שהדליק את מטען הגמל והבעיר את הבירה משמשת כראיה בשאלת גובהו של נר חנוכה. לאחר הדיון במשנה ובמשנתמע ממנה, הסוגיה מביאה שתי דרשות של רבי תנחום שנדרשו משמו על ידי רב נתן בר מניומי והובאו מפי רב כהנא:

אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום: נר של חנוכה שהניחה למעלה מעשרים אמה – פסולה, כסוכה וכמבוי.
אמר רב כהנא, דרש רב נתן בר מניומי משמיה דרבי תנחום: מאי דכתיב: "והבור ריק אין בו מים" (בראשית לז, כד) – ממשמע שנאמר 'והבור ריק', איני יודע שאין בו מים? אלא מה תלמוד לומר 'אין בו מים' – מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו.

[בבלי שבת, כב ע"א]

הדרשה הראשונה קשורה לסוגיה הקודמת שעוסקת בגובה נרות חנוכה. רבי תנחום משווה בין נרות החנוכה לסוכה ומבוי, שכולם פסולים כשגובהם עולה על עשרים אמה. לכאורה הטעם הפשוט להבאת הדרשה השנייה של רבי תנחום בסוגייתנו, העוסקת במעשה יוסף ואחיו שבספר בראשית, הוא שהיא נסמכה לדרשה הקודמת לה שנמסרה מפיהם של אותם חכמים. אלא ששתי הדרשות הובאו בנפרד זו מזו בשני מקומות בתלמוד, בלא שהתלמוד יביא את הדרשה האחרת בשם אותם חכמים.⁵¹ אם כן, מדוע דווקא בסוגיית חנוכה הובאו שתי הדרשות ביחד? פרשנים ודרשנים רבים עסקו בקשר בין שתי הדרשות.⁵² כפי שנראה להלן, ראיית הדרשות בתוך ההקשר הרחב של הסוגיה, יכולה לתרום להבנתן. להלן נראה שסוגיותינו רומזות לסיפור יוסף ואחיו במקומות נוספים. עובדה זו מבססת את הטענה שלא במקרה הוצמדה לכאן דרשת ר' תנחום על הבור הריק. חלק מרמיזות אלה יסייעו בידינו להבין את הקשר שבין נרות החנוכה לבין מעשה יוסף. למשל, הצמדת הדרשה על יוסף והבור הריק לסוגיה המתחילה בהבאת המשנה שעוסקת בגמל מעלה אסוציאציה נוספת לסיפור יוסף. לאחר שיוסף נזרק

⁵⁰ בבבלי סוטה, מט ע"ב, מתוארים מלכי בית חשמונאי שצרו זה על זה. העדר השלום הפנימי נקשר שם גם לחכמה יוונית המנוגדת לעבודת בית המקדש.

⁵¹ הדרשה הראשונה, שעוסקת בגובה נרות החנוכה, הובאה בבבלי בבא קמא, סב ע"ב, ודרשת 'הבור ריק אין בו מים' הובאה בבבלי חגיגה, ג ע"א.

⁵² נציין מעטים: ר' צדוק הכהן, רסיסי לילה, נו; פירוש תורה תמימה לבראשית לז, כד, אות כ; משך חכמה, שם. הערת העורך: ראו גם הצעתם של רוני רדמן והרב שאול וידר בגיליון זה, "דרשת 'והבור ריק'".

אל הבור אחיו ישבו לאכול ואז ראו: "וְהָיָה אֲרֶחֶת יִשְׁמְעֵאלִים בְּאֵה מְגִלְעָד וּגְמִלְיָהֶם נִשְׁאִים נְכֹאת וַצְרִיִּי⁵³ וְלֹט הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרַיִמָּה"⁵⁴. נמצא שכפי שהוזכר קודם, הגמל ששורף את הבירה מזכיר לנו גם את חורבן הבית וגם את מכירת יוסף.

גותר אפוא לטעון לקשר שבין חורבן הבית לבין מכירת יוסף. הבאת מעשה יוסף ואחיו בהקשר של האש שיכולה גם לשרוף, כגמל המבעיר את הבירה, מעלה את נושא ריב האחים והמחלוקת בתוך עם ישראל. הבור שאליו האחים השליכו את יוסף נועד להרחיקו מהם; שם יוכלו להעלים עין מקיומו. ריחוק זה של הבור קשור גם לגובה נרות חנוכה. נר חנוכה למעלה מעשרים אמה פסול, כסוכה וכמבוי. טעמי הפסול קשורים לריחוק, מעל עשרים אמה העין לא שולטת, אדם אינו יודע שהוא בסוכה וכיוצא בזה.⁵⁵ הדלקת הנר מעל עשרים אמה הרי היא כזריקה לבור – מקום שאינו מחייב אותנו לראותו. מאידך, הדלקת הנר בחוץ מחייבת סוג אחר של אחריות: לשיטת רבי יהודה, בעל הגמל מחויב לשמור על משאו שלא יידלק בנר חנוכה. לדעת חכמים, האחריות היא של בעל הנר, ו"אפילו נר חנוכה היה לו לישב ולשמור".⁵⁶ האש מסוכנת, אפילו אם היא אש של מצווה. להלן נלמד על קשרים נוספים בין סוגיית חנוכה לבין מעשה יוסף ואחיו.

יא. נר חנוכה וכיסוי הדם

בהמשך הסוגיה מצוי דיון בשאלת השימוש בנרות חנוכה:

אמר רב יהודה אמר רב אסי (אמר רב): אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה.

כי אמריתה קמיה דשמואל, אמר לי: וכי נר קדושה יש בה!

מתקיף לה רב יוסף: וכי דם קדושה יש בו?

דתניא: 'ושפך', 'וכסה' (ויקרא יז, יג; בפסוק – 'וכסהו') – במה ששפך יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהו מצות בזויות עליו. הכא נמי – שלא יהו מצות בזויות עליו.

[בבלי שבת, כב ע"א]

רב יהודה בשם רב אסי קבע שאסור להרצות מעות⁵⁷ כנגד נר חנוכה. שמואל סבר שהאיסור להשתמש בנר חנוכה יכול לנבוע רק מקדושתו, וכיוון שלנר אין קדושה אין לאסור את השימוש בו. רב יוסף חלק על שמואל והוכיח את דבריו מכיסוי הדם. ברור שאין בדם קדושה, ובכל זאת צריך לכסותו, והכיסוי

⁵³ ראינו שבהמשך הסוגיות נמצאת סוגיה שעוסקת בצורי, שאף הוא מוזכר בפסוק זה, וייתכן שהזכרתו נועדה גם היא ליצור אסוציאציה נוספת לסיפורי יוסף.

⁵⁴ בראשית לו, כה.

⁵⁵ ראו בבלי סוכה, ב ע"א-ע"ב. וראו מאמרו של הרב י' זולדן, 'כ' אמה לא שלטא ביה עינא', שמעתין, 165, תשס"ו, עמ' 64-55. ר' תנחום מחדש שאף שלא התכוונו להרוג את יוסף אלא להניח לו למות מעצמו, היה בכך משום נשיכת נחש.

וראו בבלי יבמות, קכא ע"א, במי שנפל לחפור מלאה נחשים ועקרבים שלדעת חכמים מעידים עליו להתירו לאשתו. ⁵⁶ משנה תורה, הלכות נזקי ממון, יד, יג.

⁵⁷ רש"י: לספור; ר' פרחיה: לבדוק את איכות המעות.

הוא ביד ולא ברגל בכדי שלא לבזות את המצווה. מכאן למד רב יוסף שאין להשתמש בנרות החנוכה כדי שלא לבזות את המצווה.

נשים לב לניסוח דברי רב יהודה בשם רב אסי: אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. אם כוונת רב אסי הייתה שאסור להשתמש בנר חנוכה שימוש של חול, מדוע בחר דווקא ב'הרצאת מעות', ולא בלשון שמופיעה בסוגיה (לעיל כא ע"ב) 'נר חנוכה – אסור להשתמש לאורה'⁵⁸? על פי דרכי בסוגיה זו, נראה שהבחירה לעסוק בהרצאת מעות (בצד הסבר הלכתי אפשרי)⁵⁹, קשורה אף היא למעשה יוסף ואחיו. המעות מזכירות את מכירת יוסף לישמעאלים (רוכבי גמלים!) בעשרים כסף.⁶⁰ מתבקש אפוא לטעון, שהסוגיה הזכירה איסור במעות דווקא, כדי לרמוז לכך שבהדלקת הנרות לא יהיה זכר למעשה מכירת יוסף.⁶¹

אף דברי רב יוסף, שעוסקים לכאורה רק בשאלה הלכתית של כבוד המצווה ומוכיחים זאת מכיסוי הדם, מעוררים אסוציאציה ברורה למעשה מכירת יוסף: "וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אֶחָיו מֶה בַּעֲצֶה⁶² כִּי נִהְרַגְתָּ אֶת אֶחָיו וְכִסִּינוּ אֶת דָּמוֹ. לָכוּ וְנִמְכְּרֵנוּ לְיִשְׁמָעֵאלִים וְיִדְנֵנוּ אֶל תְּהִי בּוֹ כִּי אֶחָיו בְּשָׂרֵנוּ הוּא, וַיִּשְׁמְעוּ אֶחָיו."⁶³ יהודה טען שאם יהרגו את יוסף יצטרכו לכסות את דמו, כלומר – להסתיר את המעשה.⁶⁴ 'כיסוי הדם' מופיע כאן במשמעות הסתרת מעשה רצח. הסתרה שכזו נעשית מתוך ניסיון להתחמק מהאחריות למעשה. המכסה את דמו של הנרצח יודע שהוא אחראי לרצח ואם ייתפס ייתן עליו את הדין. על כיסוי דם החיה הנשחטת⁶⁵ הברייתא בסוגייתנו קובעת שאין לכסותו ברגל כדי שלא יהיו המצוות בזויות עליו. מתוך הבנת משמעות כיסוי הדם כרצון להסתיר את המעשה,⁶⁶ האיסור לכסות ברגל מקבל משנה משמעות: כיסוי ברגל מבטא חוסר אכפתיות, רצון להתרחק מהמעשה. הכיסוי ביד מכריח את המכסה לעשות את המעשה שלא 'כלאחר יד', בדרך אגב, אלא מתוך תשומת לב מלאה; כלומר, להביע את אחריותו למעשה. מכאן לומד רב יוסף לנר חנוכה. הארת נר חנוכה, מצד המצווה שבה, צריכה להיעשות בתשומת לב מלאה. אין 'להרצות מעות' כנגד הנר, אף אם אין בו קדושה. עד כאן הבנת

⁵⁸ הסברים שונים נאמרו לדבר. יש מי שסבר שסוגייתנו כמי שסובר שאסור להשתמש לאורה והמעות הן דוגמה בעלמא (תוספות הרא"ש, ד"ה אסור); יש שהסביר שהייתה סברה לומר שמוותר להשתמש בהן לאור הנר כי ניתן למנותן גם בלא אור (ריטב"א, ר' פרחיה); ויש מי שסבר שהסוגיה מתירה להשתמש לאור נר חנוכה, אלא שהדבר נאסר דווקא במעות כי הן תשימש בווי (דעת הרא"ש שם).

⁵⁹ ראו לעיל בהערה קודמת.

⁶⁰ בראשית לו, כח.

⁶¹ בדומה לכהן גדול ביום הכיפורים שאינו לובש בגדי זהב מטעם שאין קטיגור נעשה סניגור' (בבלי ראש השנה, כו ע"א). בהמשך הסוגיה (כב ע"א) מופיעה לשון שקילת מעות: "סלע של מעשר שני אין שוקלין כנגדו דינרי זהב" כראיה לכך שחוששים לביזוי מצוה. גם לשון זו מזכירה את מעשה יוסף ואחיו, שהרי בלשון זו אמרו האחים לממונה על בית יוסף: "וַיְהִי כִּי בָּאוּ אֶל הַמְּלֹךְ וַנִּפְתָּחָה אֶת אֲמַתְּחֵינוּ וְהִנֵּה כֶּסֶף אִישׁ בְּפִי אֲמַתְּחֹתוֹ כִּסְפֵנוּ בְּמִשְׁקָלוֹ וַנִּשֵּׁב אֹתוֹ בְּיַדְנוּ" (בראשית מג, כא).

⁶² לפי חלק מהפירושים (למשל אונקלוס ובעקבותיו רש"י) לשון 'בצע' בדברי יהודה פירושה ממון. יהודה הציע לאחיו למכור את יוסף ולהרוויח מהמכירה.

⁶³ בראשית לו, כו-כו.

⁶⁴ השוו לדברי רמב"ן בפירושו לבראשית לו, כו.

⁶⁵ ויקרא יז, יג.

⁶⁶ השוו ספר החינוך, עשה, קפז; הרב אברהם יצחק הכהן קוק, חזון הצמחונות והשלום (בעריכת הרב הנזיר – הרב דוד כהן), בתוך לחי ראוי, נר לנשמת אברהם יצחק רענן – קוק ז"ל, ירושלים תשכ"א, עמ' כג-כח.

הפשט בסוגיה. אלא שבצד רובד הפשט נראה שהזכרת כיסוי הדם בסוגיית חנוכה מצטרפת לריבוי הרמזים למעשה יוסף ואחיו – גמל, צורי, עשרים אמה, מעות. הסוגיה מזכירה שאסור 'להרצות מעות' – רמז למכירת יוסף, וטעמו של דבר נלמד מכיסוי הדם שהוזכר בדברי יהודה.

יב. איש וביתו באו

רמז נוסף למעשה יוסף ואחיו אפשר למצוא בחיוב הבסיסי של הדלקת נרות חנוכה – 'נר איש וביתו'. כשאנו מוצאים ביטוי מרכזי בסוגיה שמופיע גם בתנ"ך, ראוי לבדוק אם הופעות הביטוי בתנ"ך קשורות להופעותיו בסוגיה.⁶⁷

הצירוף "איש וביתו" מופיע פעם אחת בלבד בתורה. בתחילת ספר שמות (א, א) נאמר: "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרָיִם אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ". כידוע, רשימת בני יעקב היורדים למצרים הופיעה כבר בספר בראשית (מו, ח-כז). ישנם הבדלים רבים בין הרשימה בבראשית ובין זו שבספר שמות ונעמוד על מקצתם.⁶⁸ בבראשית מופיעים שמות נכדי יעקב, ובשמות לא; יוסף מופיע בספר בראשית במקומו ברשימת האחים, בין בניה של רחל, ואילו בשמות (א, ה) יוסף מופיע רק בגמר רשימת הבנים ולאחר סיכומה לכאורה: "וַיְהִי כֹל נֶפֶשׁ יִצְאֵי יִרְךָ יַעֲקֹב שְׁבַעִים נֶפֶשׁ וַיֹּסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם". ניתן לבאר שהזכרת יוסף כאן באה לומר שלמרות שיוסף אינו מגיע למצרים עכשיו, מכל מקום הוא נמנה בכלל בני יעקב.⁶⁹ אלא שביאור זה קשה, שהרי בספר בראשית יוסף נמנה בין בני יעקב ולא בסופה של הרשימה.⁷⁰ מסתבר שהזכרת יוסף בסוף הרשימה משמשת מבוא לתיאור מות יוסף ובני דורו, המסמל את עול הגלות שיוורד על בני ישראל, המתואר בפסוקים הבאים. ייתכן כי רעיון זה פותח את הפתח להבנת הקשר בין הזכרת יוסף לבין הגלות: יוסף ירד למצרים כי אחיו שנאו אותו ומכרוהו לעבד. ייתכן שהכתוב מדגיש לפני תיאור הגלות את העובדה שיוסף היה במצרים, ובכך הוא רומז שירידת המשפחה כולה למצרים, ואף עבדות בני ישראל במצרים, אינם אלא עונש על מעשה המכירה. האברבאנל כתב בהקשר זה:

ולפי שבמצרים חטאו שמכרוהו להיות עבד שם, היה ראוי שילקו במצרים ויהיו עבדים שמה הם ובניהם וזרעם שנים רבות כמו שגלה שם יוסף אחיהם ובניו וזרעו. ולפי שהשליכו את יוסף אל הבור, היה מעונשם שכל הבן הילוד היאורה ישליכוהו. ולפי שעל ידיהם ירד יוסף למצרים היה ראוי ג"כ שעל ידו ירדו הם לגלות מצרים.

[פירוש אברבאנל, בראשית טו, יב, ד"ה ואחרי ההוראה]

⁶⁷ ראו בנספח המתודולוגי למאמרי 'שלג מן השמים – הלל בבית מדרשם של שמעיה ואבטליון', בתוך מפלול, סדרת כנס פרדס, גליון א, מכללה ירושלים, תשע"ז, עמ' 35-36.

⁶⁸ ראו דברי הרב דוד סבתו בשיעורו פרקי גלות וגאולה – ספר שמות, פתיחה, ב <http://www.ybm.org.il/Admin/uploaddata/LessonsFiles/Pdf/8918.pdf>.

⁶⁹ פירוש חזקוני, שמות א, ה: "ויוסף היה במצרים באחרים כתיב הבאים מצרימה, אבל זה לא היה עמהם אלא היה שם לפני בואם והוא מן המניין, לכך הוא אומר: 'ויוסף היה במצרים'."

⁷⁰ בראשית מו, א.

לפי דברים אלה נוכל לחזור ולפרש את הדגשת התורה שיוסף היה במצרים. לאחר מכירת יוסף, אין הדבר פשוט שכל בני יעקב נמנים כאחד, כמשפחה אחת. על כן הכתוב מדגיש שעל אף שיוסף כבר היה במצרים וכיוון שמכרוהו אחיו הגיע לשם, בכל זאת משפחת יעקב מונה שבעים נפש, כולל יוסף. ביתו של ישראל – משפחת יעקב, התאחדה מחדש והם ממשיכים להיקרא ביחד, 'בני ישראל'. הביטוי 'איש וביתו באו' קשור אפוא לנקודת המבט ביחס לבני ישראל לאחר מות יעקב. קודם מותו המשפחה כולה (כולל יוסף וכולל דור הנכדים) מתוארת בתור בניו ובני בניו של יעקב – "כָּל הַנֶּפֶשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיִם שְׁבַעִים"⁷¹. לאחר מותו של יעקב מתברר ש'בני ישראל' אינם מקשה אחת. כל אחד מהם ירד למצרים 'איש וביתו' – לכל אחד מהם בית משלו. אפשר היה שיתפלגו וכל אחד ילך לביתו.⁷² אך הגורם המאחד, בואם למצרים 'את (=עם) יעקב' – כבניו של יעקב, השאיר אותם מאוחדים. כך גם מסתיים ספר שמות (מ, לח): "לְעֵינֵי כָל בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּכָל מִסְעֵיהֶם"⁷³. בחזרה לסוגייתנו, מתבקש אפוא לטעון שהביטוי 'איש וביתו', בצד משמעויותיו ההלכתיות, טומן בחובו משמעויות נוספות. גם ביטוי זה יוצר אסוציאציה למעשה יוסף ואחיו, ומצביע על האפשרות לפירוד עם ישראל לבתים נפרדים. בזמן שבית המקדש היה קיים מנורת המקדש סימלה את האור האחד. עכשיו, כאשר בית המקדש חרב, הביטוי 'איש וביתו' מזכיר לנו שהחורבן התרחש בגלל המחלוקת ושפיכות דמים. מצד שני, לאחר החורבן אנו מדגישים שכל בית בישראל הוא בעצמו מעין בית מקדש.⁷⁴ כך, אנחנו מדליקים בכל בית – איש וביתו, ואחדות הבית מסמלת את אחדות בית ישראל כולו.⁷⁵

יג. נר לכל אחד ואחד

בסוגיה אגדית אחרת המתארת את המפגש בו התוודע יוסף לאחיו מופיעים הדברים הבאים:

"וינחם אותם וידבר על לבם" (בראשית נ, כא) – אמר רבי בנימין בר יפת, אמר רבי אלעזר: מלמד שאמר להם דברים שמתקבלין על הלב: ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד – נר אחד היאך יכול לכבות עשרה נרות?

[בבלי מגילה, טז ע"ב]

⁷¹ בראשית מו, כז.

⁷² לעיל הזכרתי שהביטוי 'איש וביתו' מופיע בתלמוד עוד פעם, ביחס לתקיעת שופר של יובל בגבולין. הגמרא מנסה להוכיח שם מהברייתא האומרת שתוקע איש וביתו, שמדובר שלא בזמן בית דין. היינו: שתקיעת השופר ביובל מתקיימת גם באופן פרטי! אומנם הגמרא משיבה שלא דווקא הוא, ומדובר בזמן בית דין. מכל מקום ייתכן שיסוד ההוא אמינא בסוגיה הוא הביטוי 'איש וביתו'.

⁷³ הצירוף 'איש וביתו' מופיע עוד פעמיים בתנ"ך בספר שמואל (שמואל א' כז, ג; שמואל ב' ב, ג): פעם אחת בישיבת דוד ואנשיו – איש וביתו בגת, ופעם נוספת בעלייתם לחברון. גם בשני מופעים אלו הביטוי מופיע בהקשר לסכסוך שבין דוד משבט יהודה לבין שאול משבט בנימין.

⁷⁴ ראו מה שכתבתי לעיל בסוף סעיף ד.

⁷⁵ ראו מה שכתבתי למעלה בביאור המנהג האשכנזי שנשים סומכות על הדלקת בעליהן ואינן מדליקות בחנוכה גם לפי המהדרין מן המהדרין. וראו עוד להלן.

עשרה נרות מסמלים כמובן את עשרת האחים, שמזימתם להרוג את יוסף או להרחיקו מהם לא הצליחה. יוסף רוצה לשכנע את אחיו שלא יוכל להרע להם בדרך קל וחומר: אם עשרה לא הצליחו להרע לאחד, כיצד יצליח אחד להרע לעשרה?

כיצד יכולים נרות לכבות זה את זה? בדעת זקנים מבעלי התוספות מבואר שדרכו של עשן לכבות את הנר, על כן עשן עשרה נרות יכול לכבות נר אחד.⁷⁶ לפי פירוש זה, נרות באמת עלולים לחנוק זה את זה ולגרום לכך שחלק מהם יכבו. פירוש אחר מובא על ידי מהרש"א: "כי י' נרות לא יוכלו לכבות לפי שאין טבע לנר שמכבה נר אלא אדרבה מדליקתו ביותר. כן נעשה לי שע"י המכירה עליתי לגדולה וכמ"ש 'אתם חשבתם לרעה א-להים חשבה עלי לטובה' וגו'". לפי פירוש המהרש"א, יוסף בחר בדימוי אבסורדי. נרות באמת אינם יכולים לכבות זה את זה, אדרבה – הם מגבירים זה את זה.

השפה הסמלית שר' אלעזר בחר לשים בפיו של יוסף מעוררת בזיכרונו את החלומות שיוסף עצמו חלם, חלומות שעסקו אף הם ביחסים שבינו לבין אחיו. וכך באמת פירש ריב"א, מבעלי התוספות, בקטע הדין בשאלה אם היו ליוסף חלומות נוספים שלא נתפרשו: "י"מ [יש מפרשים] שחלום הזה שלא נתפרש [הכוונה לפסוק המדובר, "וַיַּחְלֵם יוֹסֵף חֲלוֹם וַיַּגֵּד לְאָחָיו..."], שלא נתפרש מהו החלום] הוא שפרש"י בפר' ויחי י' נרות לא יכלו לכבו' [ת] נר אחד וכו'". הפירוש המובא בדבריו מבאר את משל הנרות כחלום שחלם יוסף.⁷⁷ 'חלום הנרות' אכן מקביל לחלומות יוסף המפורשים בכתוב שעוסקים גם הם ביחסים שבין יוסף לאחיו. מכל מקום, בין אם היה זה חלום נוסף של יוסף ובין אם לא, לבחירה לדמות את סכסוך יוסף ואחיו לנרות ישנה משמעות רבה לסוגייתנו. אפשר אם כן, שנרות החנוכה מבטאים גם את שבטי ישראל. כל אחד מהם מאיר בנר משלו. השאלה היא האם יצליחו כולם להאיר (כמהרש"א), או לחלופין חלילה יגרמו לחלקם לכבות (כפירוש בעלי התוספות), או – ברוח סוגיית חנוכה – יבעירו את הבירה?

יד. "נר לכל אחד" - כל אחד הוא אור קטן וכולנו אור איתן

לפי המוצע כאן, נרות חנוכה מסמלים את חלקי השונים של בית ישראל. כמדומה שהדבר יכול להאיר ולבאר את משמעות ההתלבטות בין הצורות השונות של ההידור בהדלקת נר חנוכה. כפי שראינו לעיל, בני עדות המזרח ראו ב'מהדרין' מן המהדרין מסלול נפרד ושונה מזה של המהדרין. המהדרין מדליקים נר אחד לכל אחד מבני הבית בכל יום, ואילו הנוהגים כמהדרין מן המהדרין מדליקים ביום הראשון נר אחד ומוסיפים והולכים ואינם מדליקים כמספר בני הבית. טעמו של דבר הוא שאם ידליקו לפי מספר בני הבית, לא יהיה היכר מהו היום בחנוכה שמדליקים בו והרואה יסבור שהדליקו הרבה נרות כי כך הוא מספר בני הבית.⁷⁸ האשכנזים רואים במהדרין מן המהדרין נדבך נוסף על גבי

⁷⁶ בפירושים על התורה על בראשית נ, כא; ראו גם דברי דוד לבעל הט"ז על פסוק זה.

⁷⁷ בראשית לז, ה. אומנם בפעם הראשונה בה יוסף סיפר לאחיו את החלום, בו עשרה נרות מנסים לכבות נר אחד ואינם מצליחים, הוא עורר אותם לשנאה – "וַיֹּסְפוּ עוֹד שֹׂנְאֵי אֹתוֹ...". (שם, פסוק ח), והסיבה לכך ברורה. אך בפעם השנייה, שאותה מתאר רבי אלעזר במסכת מגילה, יוסף משתמש במשל מתוך חלום זה על מנת לטעון שאל אחיו לחשוש מפניו – ובכך הוא משתמש באותו חלום עצמו למסר מפיס.

⁷⁸ תוספות, שבת כא ע"ב, ד"ה והמהדרין.

המהדרין. המהדרין מדליקים נר אחד לכל אחד, והמהדרין מן המהדרין מדליקים נר לכל אחד ומוסיפים בכל יום נר נוסף.⁷⁹

לכאורה עיקרו של נר חנוכה הוא פרסום הנס, כפי שראינו בדברי רבא המעדיף את נר חנוכה על קידוש היום בליל שבת. כיצד הגיע לנר חנוכה הרעיון שכל אחד מדליק או שמדליקים נר עבור כל אחד? כמדומה שהסיבה לכך היא ההבנה שאור המקדש בוקע לא רק מכל בית אלא גם מכל יהודי. על כן המהדרין אינם מסתפקים בנר אחד לכל המשפחה, אלא מרחיבים את פרסום הנס בכך שפורטים את האור האחד לאורות רבים. אלא שפירוט זה מעלה את שאלת השלום. כשיש נרות רבים, האם אין הם עלולים לכבות זה את זה? האם הם יכולים לפרסם את הנס ביחד? במהלך הדורות עם ישראל השיב על כך שתי תשובות. האחת, על פי מנהג בני עדות המזרח, סוברת שעדיף להיות מהמהדרין מן המהדרין, לפרסם את הנס באופן שמאחד את כל המשפחה בנר אחד. הסיבה אינה רק עדיפות פרסום הנס על הביטוי הפרטי, אלא הבנה שיש לאחד את הביטויים הפרטיים להארה אחת של הבית. התשובה השנייה, על פי מנהג האשכנזים, מדגישה את ערך השלום הבא על ידי הדלקת נרות רבים שלמרות שכל אחד מהם מאיר בעצמו, הם מצליחים להאיר יחדיו. אך כפי שראינו, אפילו למנהג זה נותר ביטוי לאיחוד המשפחתי לאור אחד בכך שהאיש מדליק גם עבור אשתו.

טו. נר חנוכה ונר שבת

כפי שראינו, נוצרת בסוגיה הקבלה בין נרות חנוכה לנרות שבת. טעמים של נרות שבת – שלום בית – מחלחל לדיון העוסק בנרות חנוכה. וכאן נשאל, האם התרחש גם מעבר בכיוון ההפוך, מנרות חנוכה לנרות השבת? נראה לי שמנהגים מסוימים בהדלקת נרות שבת נובעים מהשוואה זו. מעיקר הדין חיוב הדלקת נר שבת הוא בנר אחד,⁸⁰ אלא שנהגו להוסיף. כנראה אין מי שנוהג היום להדליק פחות משני נרות. טעמים שונים נאמרו לכך, ובהם שזוג הנרות הוא כנגד האיש והאישה.⁸¹ אחד המנהגים שאין להם מקור ידוע⁸² הוא שמדליקים כנגד כל אחד מבני הבית. מתבקש לטעון שמנהגים אלה לקוחים מדיני החנוכה. הדלקת שני נרות מופיעה מיד עם הקמת בית, כשמדליקים 'נר לכל אחד ואחד' – עבור האיש והאישה. המנהג להוסיף נר עבור כל ילד שנולד מזכיר במדויק את דין המהדרין בחנוכה.⁸³ ייתכן אפוא, כדרכה של הלכה וכדרכו של מנהג, שעקרונות ומנהגי הדלקת הנרות בחנוכה ובשבת, השפיעו אלה על אלה.

⁷⁹ ולא עוד, אלא שהאשכנזים נוהגים לא רק שמדליקים נר כנגד או עבור כל אחד מבני הבית (כדעת הרמב"ם), אלא שכל אחד מבני הבית מדליק בעצמו (כדעת הרמ"א).

⁸⁰ שולחן ערוך, אורח חיים, רסג.

⁸¹ כף החיים, רסג, ס"ק ד, ושם מובאים גם טעמים נוספים.

⁸² שמירת שבת כהלכתה, כרך ב (ירושלים תשמ"ט), פרק מג, הערה י (עמ' לג): "ויש נשים המוסיפות נרות לפי מספר הילדים".

⁸³ כך כתב הרב מנשה קליין, שו"ת משנה הלכות, ז, לה: "טעם [...] למה מוסיפין ביולדת נר לכל אחד, לפי שיטת הרמב"ם בנר חנוכה שבעה"ב [שבעל הבית] מדליק נר לכל אחד והכ"נ [והכי נמי] בשבת האשה מדלקת לכל בני הבית נר לכל אחד והבן".

טז. סיכום

לימוד הסוגיה הראה שבסוגיה ההלכתית חבוי ממד עומק נוסף. הסוגיה בוחרת בביטויים לשוניים שיוצרים ביניהם מערכת של קשרים. כך הבחירה בביטוי 'נר ביתו' ביחס לנר שבת יוצרת קשר עם הביטוי 'נר איש וביתו' של נר חנוכה. מערכת קשרים נוספת עשויה להיווצר בין הסוגיה לבין המקרא. הצירוף 'איש וביתו' רומז לביטוי המקראי הזהה, והוא משמש כאחד מהקשרים שבין סוגייתנו לבין מעשה יוסף ואחיו. כיוצא בכך, הסוגיה בחרה להשתמש במקורות שונים מדברי חכמים ו'לשתול' ביטויים דוגמת 'גמל שהדליק את הבירה', 'להרצות מעות', כיסוי הדם וכדומה – על מנת לרמוז לפרטים שונים במעשה יוסף ואחיו ועל ידי כך להוביל את הלומד לחפש את משמעות הקשר של מעשה יוסף לחנוכה.

למדנו לדעת ששלוש הבית שמביא נר השבת – נר ביתו, קשור לנר החנוכה, המסמל אף הוא את הבית השלם. ברם, הדלקת הנר עלולה גם לגרום לשריפה, או אף לשמש ככלי לשריפה מכוונת (כבמעשה החמות). כפי שהנר יכול להביא לאיחוד ולשלום, כך הוא עלול להביא חלילה לפילוג ולמחלוקת. בהקשר הלאומי ייתכן שהרקע והסיבה לכך שחג החנוכה כמעט שאינו מופיע במשנה ולא יוחדה לו מסכת, ואף מה שכבר נכתב עליו בתלמוד אינו מזכיר את הניצחון המזהיר ואת שיבת המלכות לישראל⁸⁴ – הוא שסוגיית החנוכה רואה לנגד עיניה לא רק את החורבן שעתידי לבוא אלא גם את סיבותיו: מלחמת האחים בין בני בית חשמונאי, שהסתיימה בשלטון הרומאים ובחורבן בית המקדש. הדרך שבה הסוגיה בחרה להעלות את שאלת הפילוג בתוך העם הינה באמצעות רמזים למעשה יוסף ואחיו, מחלוקת שכמעט גרמה לחורבנו של בית יעקב. לבסוף התאחדו כולם, הצטרפו ליוסף שכבר היה במצרים והיו ל'בית ישראל'. אך מעשה מכירת יוסף והפילוג שהוא מייצג המשיך בהיסטוריה של עם ישראל לייצג את בעיית הפילוג שאיתה עלינו להתמודד בכל דור ודור.⁸⁵

הביטוי 'נר איש וביתו' עשוי לרמוז לבעייתיות שבפילוג ומאידך לאפשרות שכל הבתים יתאחדו לבית אחד. עם זאת, ראינו שלפי המנהגים השונים של המהדרין והמהדרין מן המהדרין ישנן דרכים שונות להדלקת הנרות. יש המעדיפים שאחד ידליק, ויש שהעדיפו נר לכל אחד ואחד. נר החנוכה מסמל את אפשרות האיחוד לבית אחד, אך בה בעת הוא מסמל גם את אפשרות הפילוג הרובצת תמיד לפתחנו.

⁸⁴ כפי שהרמב"ם פירט בפתיחה להלכות חנוכה.

⁸⁵ ראו ספר היובלים פרק לד, פס' יב-יט (מהדורת א' כהנא, ירושלים תש"ל, חלק א, עמ' רפח-רפט), הרואה ביום הכיפורים כפרה על מכירת יוסף.